

Kongenshus Mindepark

Vandreture i

VIBORG
KOMMUNE

HEDENS GEOLOGI

Kongenshus Mindepark ligger på en gammel smeltevandsslette, dannet under den sidste istids slutning for 12-15.000 år siden.

Under istiden lå området uden for isranden og var altså ikke dækket af is. Ved slutningen af istiden strømmede enorme smeltevandsfloder fra hele det midtjyske område ud i havet vest for det nuværende Holstebro. Herved blev Karup Hedeslette dannet af aflejret sand og grus (se I på kortet).

Siden tog strømmene retning op til Venø Bugt. Derved blev Karup Dalen med hederne syd for Skive dannet (se II på kortet).

Til sidst løb smeltevandet ud i Skive Fjord og dannede KarupÅdal. Her løber Karup Å i dag som en lille rest af datidens kæmpefloder (se III på kortet).

På Kongenshus Hede kan man i dag se tydelige »terrasser« på den ellers flade hede. Disse terrasser opstod, hver gang smeltevandsfloderne skiftede udløb. Karup Å er således eroderet ca. 35 meter ned i den ældste hedeslette.

Jordbunden på egnen bærer stærkt præg af den geologiske dannelseshistorie: Den består overvejende af groft og udvasket sand og grus aflejret af strømmende vand. Det kan man tydeligt se i de mange grusgrave, der findes på egnen mellem Skelhøje og Karup.

HEDENS PLANTER OG DYR

I dag er der lynghede på Kongenshus, men sådan har det ikke altid været. I stenalderen voksede der urskov på smeltevandssletten – en blandet løvskov med en del eg.

Men efterhånden som mennesket kom til, ryddede man skoven. Man anvendte træet til tømmer og brændsel og lod husdyr græsse på de ryddede arealer, som herved blev udpint.

Den udpinte jordbund var meget næringsfattig. Derfor voksede der mest planter op, der kunne nøjes med meget lidt næring. Det var især Hedelyng, Revling og Tyttébær – planter, der den dag i dag vokser på heden.

Heden er altså skabt af mennesker. Alligevel findes der en del dyr og planter, som trives i denne naturtype. Ud over de lyngagtige planter gror der smukke planter som orkidéer og kurvblomsten Guldblomme. Af dyr er der en del harer, ræve og rådyr.

En af hedens karakteristiske fugle Urfuglen er uddød i Danmark i dag, men den havde et af sine sidste tilholdssteder her på Kongenshus Hede. Til gengæld er der i de senere år kommet flere af den langnæbbede vadefugl Stor Regnspove.

HEDENS UDNYTTELSE

Efter stenalderen bredte heden sig, så den i 1700-tallet dækkede over 1/3 af Jylland. I hele Vestjylland var der næsten ikke et træ at se. Man talte dengang om »Jyllands sorte hede«.

Alligevel kunne datidens hedeboender finde ud af at leve på det sparsomme grundlag. Man lod fårene græsse på heden, hentede vinterfoder, skar lyngtørv til opvarmning og spiste bær fra heden. Bønderne boede især på kanten af ådalene, hvor man kunne dyrke jorden og hente hø i engene.

De største hedearealer i Vestjylland tilhørte kongen, og i 1500-1600-tallet lå de øde hen som kongelige vildtbaner, det vil sige jagtområder.

I starten af 1700-tallet opfordrede kong Frederik IV til at udnytte de enorme, magre heder, men forgæves. I 1754 tog opdyrkningen af de jyske heder sin spæde begyndelse. Det skete netop her ved Kongenshus (se afsnittet: Mindeparkens historie).

I 1866 stiftede Enrico Mylius Dalgas Hedeselskabet. Med udgangspunkt i citatet »Hvad

udad tabes, skal indad vindes« (tekst af digteren H.P. Holst) tog anvendelsen af hederne for alvor fart. Ligeledes gik plantningssagen over landet: Hjerminde-præsten Hans Bjerregaard's valgsprog var: »Hvor ploven ej kan gå, og leen ej kan slå, der skal et træ at stå«.

FREDNING OG HEDEPLEJE

I de næste ca. 100 år forsvandt de jyske heder i en rivende hast. Omkring 1950 var kun 2% af hederne i Danmark tilbage. Resten var opdyrket eller plantet til.

Denne udvikling kunne naturelskerne ikke gå med til. Mange af vore mest kendte biologer, digtere og malere havde lovprist heden og dens særpræg. Der blev derfor rejst flere fredningssager for at beskytte de sidste, større hedeområder. Kongenshus Hede blev således fredet i 1943.

Men man kan ikke bare frede en lynghede og lade den passe sig selv. Hvis Hedelyng ikke forynges, svækkes den og dør af ælde efter ca. 25-30 år. Dens plads overtages ofte af græsser som f.eks. Bølget Bunke og Blåtop.

Desuden spredes frø fra forskellige træarter til heden, så heden med tiden kan gro helt til med træer. Det er ofte Bjergfyr, Bævreasp eller Eg.

Hvis man vil bevare en hede, må man derfor pleje heden. Det kan ske med forskellige metoder, f.eks. nedskæring af buske og træer, slåning af gammel lyng, afbrænding og græsning.

Alle metoderne bruges i dag i Kongenshus Mindepark. Mindeparken er især kendt for at huse Nordens største fåreflok på over 1.000 får. Ud over at være et vigtigt og naturligt led i hedeplejen gør de store flokke af græssende dyr samtidig Mindeparken til en velbesøgt attraktion.

MINDEPARKENS HISTORIE

Opdyrkningen af de jyske heder startede i 1754 her ved Kongenshus. Det var den mecklenburgske officer Ludvig von Kahlen, der satte den første plov i heden. Kong Frederik V støttede von Kahlen i bygningen af et hus, som derfor blev opkaldt efter kongen. Opdyrkningen gik ikke godt, og inden von Kahlen opgav i 1766, måtte han have væbnet nattevagt for at hindre folkene i at flygte.

I mellemtiden – i 1758 – havde kongen fået held til at skaffe omkring 1.000 bønder fra vinegnene omkring Rhinen og Mainz hertil for at opdyr-

ke jorden. Men da de så den usle hede, drog mange hjem igen. En del blev dog, og de fik mange steder ved hårdt slid brækket den hårde al-jord op og gjort den anvendelig til dyrkning. En af tyskernes kolonier lå ved Grønhøj tæt ved Kongenshus. Man kalder dem »kartoffeltyskerne«, fordi de efter sigende indførte kartofflen til Danmark. Mange af deres efterkommere med kendte navne som Bitsch, Dürr, Lajer, Philbert og Würtz bor stadig på egnen. Helt indtil 1872 blev der prædikeret på tysk i Frederiks Kirke.

Efter von Kahlens tid var der en stille periode om Kongenshus. Men i 1913 købte den rige købmand Hans Dall 1.300 hektar på Kongenshus. Han startede en renpark, hvor renerne blev passet af en ægte lapfamilie. I de næste ti år var Kongenshus Hede en meget besøgt turistattraktion. Renparken måtte dog lukke, da dyrene blev ramt af sygdom.

Kongenshus Hede blev fredet i 1943. Samtidigt med fredningen blev den selvejende institution »Kongenshus Mindepark for Hedens Opdyrkere« stiftet, og 1.200 hektar blev købt op. I 1953 blev Kongenshus Mindepark indviet. Hedens pionerer og de seje hedebonder er i dag mindet i en monumental mindedal og mødeplads, hvor der er rejst over 300 mindesten.

VELKOMMEN TIL KONGENSHUS MINDEPARK

Her i Kongenshus Mindepark kan du opleve et af landets største sammenhængende hedearealer, ca. 1.200 ha i alt. På den store hede

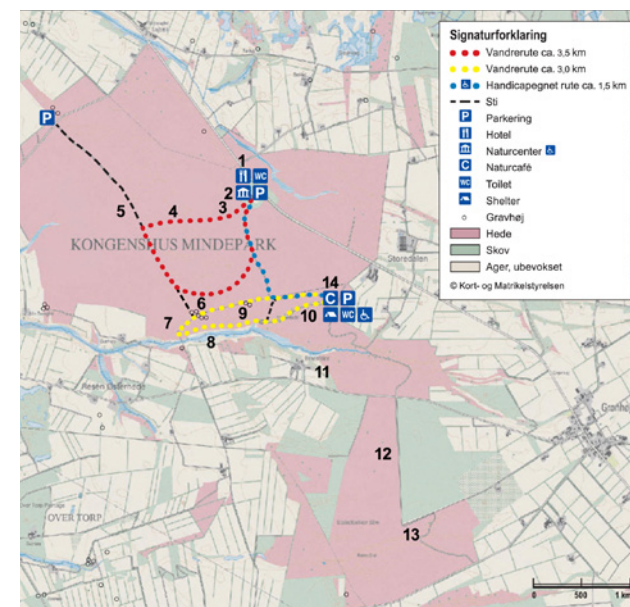
kan du stadig fornemme noget af tidligere tiders ødemark med vidt udsyn til alle sider. Heden er samtidig en fredet Mindepark, hvor du kan fordybe dig i historien om heden og dens opdyrkere.

Heden har et helt særligt plante- og dyreliv, som skal plejes og beskyttes. Den store lynghede naturplejes derfor med over 1.000 græssende får – Nordens største fåreflok.

På områdets tre P-pladser er der opstillet informationstavler. Herfra kan du følge afmærkede vandreruter rundt på heden. Vis hensyn til naturen og fårene: Hunde skal være i snor! Det er gratis at gå en tur på heden og cykle på vejene i Mindeparken. Men du skal betale entré for at køre i bil og bus gennem Mindeparken. I Naturcaféen midt på heden kan du købe forfriskninger og pjecer, der fortæller mere om områdets natur og historie. Du kan også gæste det hyggelige Kongenshus Hotel. Du kan ligeledes besøge det nye Kon-

genshus Naturcenter, der blev åbnet i 2005, og som fortæller mange gode historier om det flotte område og dets spændende natur og historie.

For handicappede: Naturcentret og den blå natursti er indrettet til kørestolsbrugere. Det samme er toilettet ved Naturcaféen i åbningstiden fra maj til september.

God tur!

VÆRD AT SE:

1. Kongenshus Hotel: Kongenshus er opkaldt efter Kong Frederik V. Han opfordrede til opdyrkning af heden og rejste det første hus her omkring 1750. Dette hus er nu væk. Det nuværende hus er opført i 1913 i forbindelse

med den renpark, som købmanden Hans Dall startede (se afsnittet: Mindeparkens historie). Der var tidligere et højt vandtårn midt i gården. I dag er den flotte bygning et velbesøgt hotel med alsidige tilbud.

2. Kongenshus Naturcenter: I 2005 er der åbnet en ny udstilling, hvor du kan fordybe dig i hedens og Mindeparkens natur og historie. Her kan du blandt andet se mere om de sidste urfugle i Danmark samt se film og billeder om livet på heden.

Et kikk ind i udstillingen i Naturcentret

3. Fårefolden: Det meste af året kan du se ca. 1.000 får gå rundt på heden. I 1997 blev næsten hele heden indhegnet til en kæmpemæssig fårefold. Fårene æder lyng, græs og ny opvækst af træer, så lyngheden holdes ung, frisk og blomsterrig. Den store indhegning er opdelt i otte mindre folde. En hyrde med hunde flytter med mellemrum de mange får rundt mellem foldene. Der er også offentlige opvisninger. På opslagene ved indgangen til fårefolden kan du læse hvornår.

Langs grusvejen havde den i Danmark nu uddøde Urfugl sine sidste spillepladser. I dag er den afløst af den langnæbbede vadefugl Stor Regnspove, hvis sørgmodige fløjt ofte høres over heden.

4. Kongenshus Hede: Her får du et særdeles godt indtryk af den store flade hede, som så fornemt er beskrevet af digtere som St. St. Blicher og Jeppe Aakjær samt malere som f.eks. Hans Smidt. Så sent som indtil omkring 1850 dækkede et sådant landskab næsten 40% af Jylland. Dengang var der ikke et træ at se i miles omkreds. Alene Alheden var på hele 1.000 km². Mindeparken dækker i dag 12 km². Heden har været slemt plaget af Hedelyngens værste skadedyr, nemlig Lynghens Bladbille. Derfor er den gamle syge lyng brændt af i håb om, at der kommer ny, sund lyng. Det ser foreløbig ud til at lykkes. Kongenshus Mindepark har altid været kendt for mange Tyttebær, og de må gerne plukkes til eget forbrug.

5. Karup Dalen: Den markante skrænt er dannet i slutningen af istiden for 12-15.000 år siden. Det er en smeltevands-terrasse dannet af en kilometerbred flodstrøm, dengang de enorme smeltevandsmasser løb ud i Venø Bugt (se afsnittet: Hedens geologi). Karup Å er kun en lille rest af datidens kæmpefloder. Skrænten er furet af flere erosionsslugter, som er dannet allersidst i istiden. Tøbrud om foråret har skyllet sandet i skrænten ned i dalen.

6. Gravhøje: Gravhøjene fortæller, at der har været arealer med hede siden oldtiden. Disse fem lave høje er sandsynligvis bygget i stenalderens enkeltgravs-kultur (ca. 4.500 år siden) og ældre bronzealder (ca. 3.500 år siden). Det er et godt sted at holde hvil på vandreturen. Der er en flot udsigt over Karup Ådal og Resen Bækdal.

7. Vadested og hulveje ved Resen Bæk: Her gik tidligere trafikken mellem Karup-egnen og kalkgruberne i Daugbjerg og Mønsted – en del af »Kalkvejen« Skive-Knudstrup. Hedens lyngtørv har man siden middelalderen brugt til at brænde kalk til mørtel, som blev brugt til egnens landsbykirker.

8. Dalen med Resen Bæk: Det er en oplevelse at følge denne dal. Der er en stor kontrast mellem de tørre, brune hedeskrænter med flokke af får og de fugtige grønne enge med græssende kvæg. Langs bækken gror der buske af Porse, som er velegnet til fremstilling af kryddersnaps. Du har også gode chancer for at se rådyr, som ofte holder til i buskadset.

9. Mødepladsen: Denne plads er omkranset af mindsten for personer, som har stået i spidsen for hedeopdyrkningen i Danmark. Her kan du blandt andet se mindstenen for den tyske officer Ludvig von Kahlen fra Mecklenburg. Den første, der netop her – i 1754 – forsøgte at opdyrke heden i Danmark – men forgæves (se afsnittet: Hedens udnyttelse). På plateauet oven for mødepladsen stod der

et udsigtstårn, dengang der var renpark på Kongenshus. Herfra er der stadig en storslået udsigt over mødepladsen og Mindedalen.

10. Mindedalen: I denne flotte slugt er der rejst over 300 store mindsten med inskriptioner. Det er såkaldte herredssten og sognesten for de pionerer, der første gang satte ploven i den hårde al i Jyllands »sorte hede«. På herredsstenene er der to cirkler. De viser, hvor enorme ændringer der skete i fordelingen mellem hede, ager og skov i perioden 1850 til 1950. På sognestenene står navne på over 1.200 hedeboender. Den 8. maj 2004 fik Kongenshus Mindepark overrakt den Internationale Carlo Scarpa landskabsarkitekturpris.

11. Resenfelde: Bebyggelsen her på kanten af den maleriske dal hed tidligere Vst. Frederikshøj og er en af »kartoffeltyskernes« koloniseringssteder på Alheden (se afsnittet: Hedens udnyttelse). Kolonisterne havde fra starten i 1758 en samlet koloni ved Grønhøj. Men allerede i 1768 blev de flyttet ud til deres jordlodder fem steder rundt om Grønhøj. Heraf var Resenfelde det ene. De fire andre var Tohuse, Sandkærgårde, Benslehøj og Firhuse. De gamle koloniseringsgårde kunne kendes på et bronzebeslag med krone på døren – Kong Frederik V's symbol. I dag er de fleste af de gamle gårde afløst af store moderne hedebrug.

12. Attrapflyvepladsen: Her i området har der ligget en attrapflyveplads. Under 2. verdenskrig byggede tyskerne Flyvestation

Karup – Fliegerhorst Grove – på Alheden ved Karup. Samtidig byggede de en attrapflyveplads her på Kongenshus. Den skulle bortlede de allieredes opmærksomhed fra den rigtige plads. Ingen af dem blev dog nogensinde angrebet. I dag kan man både i lyngen og i plantagen finde spor af jordvolde fra dengang.

13. Rabis Dal: Her starter dalen med Rabis Bæk som en tør, men meget markeret slugt i heden. Denne maleriske slugt er ofte blevet benyttet til optagelser af film, som handler om det slidsomme liv på heden. F.eks er en kendt TV-udgave af St. St. Blichers novelle »Hosekræmmeren« optaget her.

14. Naturcaféen ved Mindedalen: Her kan du i åbningstiden købe billetter, pjecer m.m. og forfriske dig efter turen på heden eller i Mindedalen. Du kan også overnatte på stedet i tre shelters, som enhver må benytte. Du kan kontakte Naturcaféens bestyrer og høre nærmere om mulighederne (Tlf.: 86 66 13 78). På P-pladsen står det sidste eksemplar af Hedeselskabets »kæmpeplov«. Det var sådan et redskab, der for alvor kunne brække det hårde lag af al i den udpinte hedejordsbund. Ved synet af den store plov kan man få et indtryk af, hvor hårdt det må have været for de første kolonister med deres beskedne lyng-leer og lyngspader. Ved starten af Mindedalen vokser et mindre antal af den fredede orkidé Plettet Gøgeurt. De må naturligvis ikke plukkes.

Kongenshus Mindepark
www.viborg.dk/natur-og-miljoe www.kongenshus.dk
Grafisk bearbejdelse af Gyldendal

Den gamle renpark

Herredsten

Lyngens Bladbille